

CIRCULAȚIE MONETARĂ ȘI SITUAȚIE ORĂȘENEASCĂ ÎN TRANSILVANIA (1323 – 1467)

Francisc Papp*

Abstract: *The author propose to study, based on the analysis of 96 hoards discovered in Transylvania, the movement of treasures in the fourteenth and fifteenth centuries. He accentuate the trade relations of Transylvania with the Czech, the Poland, the Germany, the Venice, the Ottoman Empire, Ragusa, Principality of Wallachia. At the same time, the study highlight some aspects regarding the impact of trade on the development of urban settlements.*

Keywords: Transylvania, monetary circulation, trade relations.

În nr. 146-151 al Buletinului Societății Numismatice Române, pe anii XCII-XCVII (1998-2003), p. 211-214, am publicat o foarte succintă prezentare a circulației monetare transilvănene și bănățene în secolele XIV-XV¹. Acest scurt studiu pornea de la analiza a 21 de tezaure monetare, adică un număr relativ mic din descoperirile monetare analoage ca timp și spațiu cuprinse în Repertoriul numismatic ieșit de sub tipar în 2002². Pe baza – deci – a numărului restrâns de tezaure numismatice, doream să înfățișez imaginea circulației monetare din cele două veacuri amintite. Reanalizarea materialului m-a convins că imaginea, în ansamblul ei, este mult mai complexă decât cea înfățișată, și că este nevoie de reluarea și lărgirea perspectivei asupra stării de fapt. Iată ce-mi propun de data aceasta.

Integrarea rămâne cea de dintre anii 1323 și 1467, perioadă de mare însemnătate pentru circulația monetară transilvăneană³. Trebuie însă, înainte de toate, să precizăm că amintita „preschimbare în principiu anuală a monedei” nu constituie o situație absolut dată și neschimbată nici în prima jumătate a sec. XIV, așa cum nu era neapărat „literă de lege” nici în faza anterioară⁴.

* muzeograf, Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

¹ Francisc Papp, *Circulația monetară în Transilvania și Banat (secolele XIV-XV)*, „Buletinul Societății Numismatice Române”, XCII-XCVII (1998 – 2003), nr. 146-151.

² Francisc Papp, *Repertoriul numismatic al Transilvaniei și Banatului sec. 11- 20* (infra: *Repertoriul*), Cluj-Napoca, 2002.

³ Francisc Papp, *Circulația monetară în Transilvania și Banat*, p. 211. Din motive de simplificare, rămânem la circumscrierea geografică „transilvănean”, „Transilvania” și pentru segmentele din Partium și Banat referitoare la aria tezaurelor monetare descrise.

⁴ Autorii luați în considerare în exprimarea părerii în privința aceasta (v. nota 1 a articolului menționat în text și monografia lui Kovács László, *A kora Árpádkori magyar pénzverésről*, Budapest, 1997, p. 277-285) nu se hotărăsc categoric dacă în perioada arpadiană (în special în a doua sa fază) se poate sau nu vorbi despre o *cambium* și apoi *renovatio monetae* net anuală sau în intervale mai puțin regulate cu caracterul mai ascuns al unei dări către rege. Acest lucru rămâne valabil și în prima jumătate a

Dar să trecem la concret. Pentru perioada 1323-1467 Repertoriul numismatic înșiră 96 tezaure monetare care conțin monede din perioada dată, și anume $7\ 068\frac{1}{2} + x$ piese⁵.

Din punct de vedere al emisiunilor, prevalează și aici, ca și în perioada arpadiană, moneda emisă de regatul ungar, în număr de cca. $6\ 362\frac{1}{2}$ piese. Ea este urmată la mare distanță, și în același timp constituind un surplus numeric important față de emisiunile următoare, de moneda poloneză⁶.

Restul de emisiuni monetare provin majoritatea din Europa centrală (Prusia 1 piesă, Zhorelec-Görlitz 1 piesă, Cehia 1 piesă, Tirol 1 piesă, „Germania”, fără precizarea localității, 12 piese, Cavalerii teutoni 1 piesă, Saxonia 3 piese, Hessen 1 piesă) și partea europeană aflată la sud – sud-vest de Transilvania (Veneția 1 piesă, Aquileia 14 piese, Slavonia – denari banali – 2 piese, Ragusa-Dubrovnik un număr neprecizat de piese, Turcia $22 + x$ piese). Raportate la comerțul internațional (de existența căruia nu suntem convingși pentru toate resturile monetare), averile ale căror slabe rămășițe sunt aici reperate, trădează faptul că negustorii transilvăneni întreprindeau și în secolele XIV-XV un comerț direct îndeosebi cu Cehia, Polonia și Germania – în centrul continentului și cu Veneția, Imperiul Otoman, Aquileia și Ragusa în sudul – sud-vestul său. Nu sunt de ignorat relațiile cu Țara Românească, nici pentru numărul, nici pentru calitatea monedelor.

Cât privește acest din urmă aspect, să acordăm atenție valorilor nominale vehiculate în perioada studiată. Sub acest aspect prioritate au de departe denarii (în număr de 4 745 piese), ceea ce ne determină să considerăm că majoritatea operațiunilor financiare era îndreptată spre vânzările – cumpărăturile pieței cotidiene. Prezumția este confirmată și de existența, pe locul al doilea, la mare distanță de denari, a jumătăților de groși (502 piese), apoi a obolilor (336 piese), a „monedelor”, sub care denumire se ascund, de bună seamă, în mare parte denari (366 piese) și a groșilor (208 piese), deci în bună parte a valorilor nominale folosite în comerțul curent. Nu putem trece însă peste categoria relativ foarte numeroasă a pieselor de aur (350 piese), a căror existență indică faptul că în perioada dată nu numai că nu au

sec. XIV. Resturile de circulație monetară pe care le constituie – în fond – tezaurele monetare descoperite până acum se referă însă – din fericire pentru noi – la altă problematică a dezvoltării economice transilvane.

⁵ Gruparea lor pe valori nominale și pe emisiuni conține $7102\ \frac{1}{2} + x$, resp. $7105\ \frac{1}{2} + x$ piese; vom conta pe cifra cea mai mică, $7068\ \frac{1}{2} + x$ piese. În articolul amintit nu operăm o asemenea totalizare. $X (= x)$ e un surplus de valoare necunoscută. $\frac{1}{2}$ e calculul lui Kovács István în cazul unui tezaur de la Cluj.

⁶ Din rândul căreia un semn de întrebare nerezolvat îl constituie groșii și jumătățile de groși emiși – resp. emise – de regele Cazimir al IV-lea, căci bibliografia existentă nu ne permite să știm dacă e vorba de piese emise după reforma matiană sau înaintea ei. Nici în Polonia acele piese nu sunt date, iar tezaurele monetare în cauză nu au trecut prin mâna noastră. Dar, având în vedere și obișnuințele publicului care le-a avut în mână (adică utilizarea și a monedei străine în funcție de valoarea ei cunoscută sau crezută, și nu de anumite decrete regale cu caracter de impunere), le categorisim în perioada 1323-1467. Studii speciale poloneze sunt menite a data mai precis asemenea monede.

încetat, dar au proliferat tranzacțiunile comerciale de mare valoare, ca și utilizarea unor asemenea piese, probabil, pentru efectuarea unor dări. Este de remarcat că, cu două excepții, piesele de aur sunt emisiuni ungurești. Merită menționate și cele două excepții: o piesă de aur este emisă de voievodul Țării Românești Dan I⁷ și una de dogele Mihail Steno al Veneției⁸. Ambele piese datează de la sfârșitul sec. XIV, ceea ce nu este lipsit de importanță în privința eventualului comerț de mai mare valoare executat de negustorii transilvăneni chiar cu nesocotirea Imperiului Otoman (de altfel, acesta se va înstăpâni mai consistent la sud de Transilvania abia mai târziu). O atare activitate comercială par s-o indice de altminteri și monedele Aquileiei, datate la începutul sec. XV, ca și cele – de un număr neprecizat – ale Ragusei (Dubrovnikul de astăzi).

De ce, însă, această parte a continentului se găsea în orbita factorilor economici transilvăneni? Vom căuta să răspundem în continuare la această chestiune.

Nici în perioada secolelor XI-XIII (așa-numita perioadă arpadiană în Ungaria), Transilvania nu a avut o viață economică izolată, ruptă de Europa⁹. În mod firesc a continuat și în perioada 1323-1467, datorită nevoii reale a Transilvaniei de produse europene, intrate fie pe cale directă, fie mijlocit.

Pentru comerțul direct trebuie reamintit faptul că drumurile comerciale existente încă înainte, dovedite practicabile și în perioada istorico-economică aici tratată, continuă. Aceasta, în ciuda faptului că cel puțin parte din ele trecuseră între timp (sau vor trece în cursul istoriei militar-politice) în stăpânirea Imperiului otoman¹⁰. În pofida acestui fapt, factorii economici aveau în continuare acces și la rutele trecute între timp sub stăpânire otomană, nemaivorbind de comerțul desfășurat cu apusul și sud-vestul Europei¹¹.

⁷ Într-un tezaur de la Orăștie, Rep, p. 119.

⁸ În tezaurul de la Soporul de Câmpie, Rep, p. 153.

⁹ Conform Rep.

¹⁰ „Via Egnatia” (rută existentă încă din antichitatea romană, care avea o ramificație spre Albania de astăzi și o alta spre Belgrad) nu a fost, nici nu putea fi desființată (Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, București, 1996, p. 291). Încă cu multă vreme înainte de cucerirea Constantinopolului (1453), turcii au pus stăpânire pe mare parte din Bizanț (Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 31 și urm.), bătând și prima monedă otomană în Brusa, 1327. Prima bătălie de la Kosovopolie (1389) a marcat și sfârșitul Serbiei independente (*Ibidem*, p. 55-57). Se impune starea de vasalitate asupra țaratelor bulgare (1393; Decei, *op.cit.*, p. 61-62) și asupra Țării Românești (1394-97; *Ibidem*, p.64). Imperiul Otoman a ajuns deci la începutul sec. 15 să stăpânească Balcanii.

¹¹ În 1390 se reînnoiesc tratatele comerciale între Imperiul Otoman pe de o parte și Veneția, Genova, precum și alte state italiene, asigurând în continuare libertatea comerțului în Orient (Decei, *op. cit.*, p. 57). În a doua jumătate a sec. XIV, sub domnia regelui Ludovic I, se dă un puternic impuls comerțului spre Orient, datorat și desființării dreptului de depozit al orașului Buda de către acest rege, fapt care a favorizat mult și comerțul îndeosebi al sașilor transilvăneni spre Occident și Miază-noapte, până la Gdańsk (*Erdély rövid története*, Budapest, 1989, p. 205-206). Se intensifică mult comerțul (de multe ori de tranzit) între Transilvania, Țara Românească și Moldova exercitat de negustori pe o seamă de drumuri (*Din istoria Transilvaniei*, I, ed. a II-a, București, [1961], p. 135-136). În Transilvania, mai cu seamă la

Marile centre comerciale din tot ce se situa la sud, apus și nord de Transilvania au cunoscut în sec. XIV-XV o evoluție de multe ori palpabilă, decisivă, din punct de vedere nu numai edilitar, ci și social și economic. Discutând acest aspect, nu trebuie să uităm de fenomenul european al inflației, strâns legat de o serie de manifestări politice, sociale, economice care se țineau lanț. Asemenea manifestări convergeau toate, în țările din apusul Europei, spre o fundamentală transformare, având caracterul unei mișcări spre îmburghezire¹². Vechile iarmaroace, moștenite încă din epoca romană, își continuă existența și în evul mediu; în veacul al XV-lea încep să apară bursele¹³.

Orașele europene încep să se dezvolte edilitar, evoluează economic și social. Din punctul de vedere al negustorului transilvan care făcea comerț în afara hotarelor Transilvaniei, încă în această perioadă se poate vorbi de zone pe care le străbătea. Încă în a doua jumătate a secolului al XV-lea (sub Ludovic I care, o vreme, a fost și rege al Poloniei, ca și – într-o măsură mai mică – sub fiica sa, regina Maria), continuând tradiții arpadiene, negustorii transilvăneni se aflau în legături comerciale cu Slavonia, aflată mai la sud, dar continuând și atunci să facă parte din regatul Ungariei. Era o legătură aflată în conexiune cu centrul sudic predilect pe care îl constituia orașul Ragusa (în prezent Dubrovnik, în Croația), de unde dispunem în *Repertoriu* de un număr din păcate nedefinit de piese monetare¹⁴. În aceeași zonă europeană mare (la sud-vest de Transilvania) se afla orașul Aquileia, vecin cu Veneția și care întreținea intense legături comerciale, mai ales sub patriarhul Ludovicus de Teck (1402–1412), cu negustorii transilvăneni¹⁵.

Brașov, negustorii transilvăneni sau moldo-munteni aduceau curent pește, vite, piei etc. și desfășurau de asemenea un curent comerț de tranzit între Orient și apusul Europei, ca și în direcție opusă (Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (Secolele XIV-XVI)*, București, 1965, p. 105-106, 113, 118, 128, 143, 147 – postav apusean – ș.a.). Negustorii clujeni întrețineau de asemenea legături comerciale curente intense încă în sec. XV cu Turcia și cu apusul Europei, practicând o serie de drumuri, multe din ele continuate și în perioade mai târzii (S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, p. 287-294). Comerțul internațional european era, deci, o realitate cotidiană vie și în această perioadă.

¹² Desigur, asemenea evoluție era inegală în Europa apuseană, dar constatabilă. V. Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, Erster Band, *Die vorkapitalistische Wirtschaft* 2. Halbband. München-Leipzig, 1921, p. 9.

¹³ Despre iarmaroace v. în Fernand Braudel, *Les jeux de l'échange*, Paris, 1979, p. 63-75; despre burse, *ibidem*, p. 79. Îndeosebi aceste din urmă instituții economice continuă și în perioadele istorice următoare.

¹⁴ În tezaurul de la Târgu, Rep, p. 163. Ragusa a rămas și în secolul următor (secolele următoare) o haltă importantă a relațiilor comerciale transilvane înspre sud-vestul Europei. V. S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 247; idem, *Italieni și raguzani în viața economică a Transilvaniei în secolul al XVI-lea*, „Studii”, nr. 3, 1963; Fr. Pall, *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani (cu documente inedite despre negoțul lânii în anul 1578)*, „Revista arhivelor”, S.N. 1, București, 1958, p. 110.

¹⁵ Mărturie concretă numismatică stau monedele emise la Iara (Rep, p. 91), Orăștie (Rep, p. 119) și Șieu (Rep, p. 157).

Și, pentru că am ajuns aici, să continuăm cu Veneția. Să continuăm, căci tocmai locuitorii distrusei Aquileia au fost cei care, încă în sec. V-VII, au pus bazele acestei republici care avea să devină unul din cele mai importante centre europene, și din punct de vedere economic. Mai ales după războiul din Chioggia (1378-1381), între Veneția și Genova, război câștigat de Veneția, aceasta din urmă s-a afirmat ca forța cea mai influentă a Mediteranei nordice mai ales. A devenit la finele veacului al XIV-lea și în cursul celui următor „stăpână a afacerilor cu Levantul, adică centru al comerțului internațional al epocii”¹⁶, important centru bancar¹⁷, inamic de temut al turcilor otomani, cu care are un război de 16 ani, deschis în 1463¹⁸. La începutul sec. XV, avea o populație de cca. 190 000 de locuitori, o armată compusă din 40 000 de luptători (depășind cu mult – după cum vom vedea – populația integrală a celor mai mari orașe germane), 3 000 de vase comerciale cu un efectiv de 36 000 de marinari și vase militare în număr de 45 pentru a ocroti comerțanții ce plecau pe mare¹⁹.

Dacă am pomenit de Veneția, nu putem ignora – și nu vrem să ignorăm – o câtime consistentă încă de atunci a comerțului transilvănenilor, și anume cea îndreptată spre Țara Românească și Moldova, iar mai la sud spre Imperiul Otoman.

Încă de prin anii '80 ai sec. XIV (1384-1386), negustorii transilvăneni și-au îndreptat, în mod firesc și continuativ față de perioada anterioară, atenția spre Țara Românească. Dovada numismatică o constituie moneda de aur găsită la Orăștie²⁰, precum și denarii aflați în tezaurul monetar găsit în județul Făgăraș²¹, ca și un număr nedefinit de monede descoperite la Orșova²². S-ar putea ca măcar o parte din aceste monede să fi fost fructe ale unui larg comerț de tranzit spre Peninsula Balcanică și chiar spre inima Imperiului Otoman.

Se știe că prima monedă turcească a fost bătută în 1327 la Brusa, care fusese cucerită și imediat transformată în capitală imperială cu doar un an înainte, în 1326²³. Brusa făcuse parte din Imperiul bizantin. Cucerirea acesteia însă cu mult înaintea cuceririi Constantinopolului umple istoria sudică a întregului veac al XIV-lea și merge până la mijlocul sec. XV²⁴.

În această situație de extindere teritorială a Imperiului otoman, încă din sec. XI-XII forurile oficiale turcești au dat privilegiile comercianților europeni, printre altele permițându-le ca în timp de pace să poată circula liber cu mărfurile lor în interiorul

¹⁶ V. Fernand Braudel, *Venise, în La Méditerranée. Les hommes et l'héritage*, Paris, 1986, p. 179.

¹⁷ Raymond de Roover, *The Rise and Decline of the Medici Bank*, New York, [1966], în special p. 232-253.

¹⁸ A. Decei, *op. cit.*, p. 113-114.

¹⁹ Melvin M. Knight, *Histoire économique de l'Europe jusqu'à la fin du Moyen Âge* (infra: Knight, *Histoire ...*, Paris, 1930, p. 171).

²⁰ Rep, p. 119.

²¹ Fără precizarea localității. Rep, p. 96.

²² Rep, p. 121.

²³ A. Decei, *op. cit.*, p.31.

²⁴ *Ibidem*, p. 33-35, 47 și urm.

țării²⁵. Ei aduceau îndeosebi mărfurile, mai ales textile, din Veneția, Florența, mai târziu (începând din sec. XVI) din Polonia sau Franța²⁶. În schimb, scoteau din Turcia și Balcani produse ale economiei naturale și ale esnafurilor (breslele, mai ales din Istanbul): ceară, seu, piele de oaie, pânză de cort, bumbac, lână, precum și produse aduse în Turcia din Asia, în special din Iran: coloniale, mătăsuri, țesături, covoare, lână de capră numită tiftik ș. a. Se scoteau din Imperiu și produse miniere: alaun, fier, argint, aramă²⁷. Rutele cele mai de seamă treceau prin Peninsula Balcanică²⁸. Aceste rute erau folosite și de negustorii transilvăneni, a căror activitate era înlesnită și de numeroasele privilegii de care se bucurau și ei – nu numai negustorii autohtoni – încă din sec. XIV și continuând cu veacul următor. Asemenea privilegii comerciale erau acordate de numeroși domnitori din Țara Românească sau Moldova: Vlaicu, Mircea cel Bătrân, Dan al II-lea, Vlad Dracul, Alexandrel, Ștefan cel Mare²⁹.

Dar principalul segment al rețelei rutiere ce lega negustorii transilvăneni de Europa era acela ce ducea spre Viena și, chiar ocolind-o, până la unele mari orașe germane³⁰. Aici erau duse înainte de toate produsele agricole cele mai de seamă, vitele transilvănene, alte produse ale economiei naturale, în schimbul în special al postavului apusean, flamand, făurit din lână englezească, cumpărarea și aducerea acestuia bucurându-se încă de atunci de tradiții seculare³¹. Preluarea ca marfă a postavului flamand era mult înlesnită de faptul că această marfă se găsea din belșug la negustorii din Nürnberg, căci acesta era unul din produsele aduse cel puțin din veacul al XIV-lea

²⁵ Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam*, București, 1997, p. 244, 246.

²⁶ A. Decei, *op. cit.*, p. 198.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ „Via Egnatia” despre care s-a mai pomenit (ruta ce lega Plovdivul, Sofia, Belgradul de Viena), iar pe cale fluvială (a Dunării) ruta ce mergea până la Edirne (Adrianopol). V. Inalcik, în nota noastră nr. 10.

²⁹ S. Goldenberg, *Der Handel Transsilvaniens vom 14. bis zum 17. Jahrhundert*, „Scripta mercaturae”, Jhrg. 11 (1977), Heft 1, p. 11.

³⁰ Între Transilvania și Viena, negustorii practicau mai multe rute: fie cea de nord-vest (trecând prin Baia Mare sau Satu-Mare, continuând prin Košice și mergând până la Bratislava), fie cea care trecea prin Sălaj, fie cea care, prin Oradea și apoi Debrecen, ducea mai departe. Fie că se trecea prin Oradea, fie prin Arad, halta mare practică era orașul Buda, intermediar important până la Viena. V. *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 136; Knight, *Histoire ...*, p. 12. Cât privește legăturile nemijlocite cu orașele germane, relevăm înainte de orice legăturile cu orașul Nürnberg, care – se pare – continuau tradiții mai vechi, dar se înregistrează relații și cu alte orașe germane (Lajos Gecsényi, *Folytonosság és megújulás Magyarországon és a felnémet városok gazdasági kapcsolataiban a középkortól a kora újkorig*, în Lajos Gecsényi, *Gazdaság, társadalom, igazgatás*, Győr, 2008, p. 409-431, mai ales p. 424, studiu care tratează primordial relațiile negustorilor ungari cu orașele germane, dar poate fi aplicat și la relațiile negustorilor transilvăneni cu aceste orașe).

³¹ Încă la începutul sec. XIV, se aducea în Ungaria (și foarte probabil și în Transilvania) postav flamand. V. Wolfgang von Stromer, *Bernardus Teotonicus und die Geschäftsbeziehungen zwischen den deutschen Ostalpen und Venedig vor Gründung des Fondaco dei Tedeschi*, „Beiträge zur Handels- und Verkehrsgeschichte”, Graz, 1978, p. 1-15.

în comerțul intens pe care orașul german îl întreținea, printre altele, cu orașul Praga³². În sec. XIV-XV, orașul Nürnberg, atât de favorabil situat din punct de vedere geografic, era unul din cele mai mari orașe ale Germaniei³³. Cifrele atribuite populației în sec. XV diferă³⁴. Indiferent de cifra reală însă, orașul s-a situat încă la sfârșitul sec. XIV printre cele mai dezvoltate din Germania, din punct de vedere economic integrându-se în rândul *compagniiilor* italiene ale lui Bardi și Peruzzi, dar și în rețeaua comercială activă și la târgurile internaționale europene ale Grosse Ravensburger Gesellschaft³⁵, înființată în 1380. Orașul Nürnberg a exercitat o influență politico-economică și asupra Ungariei, cel puțin prin persoana cămărașului nürnbergez Ulrich³⁶ și a lui Marcus de Nürnberg, influent specialist economic al regelui Sigismund³⁷. Dar negustorii transilvăneni frecventau cu regularitate și alte centre economice germane, aflate în relații comerciale aproape cotidiene cu apusul Europei: Frankfurt a.M., Köln, Aachen, Ulm, Augsburg (chiar în afara rețelei economice fuggeriene)³⁸.

Cu toată – foarte probabila – relația de afaceri întreținută cu orașele germane, focarul legăturilor, al drumurilor comerciale, al afacerilor întreprinse de negustorii transilvăneni, mai degrabă mijlocit, cu lumea europeană și din sud, și din apus a fost și în perioada ce ne interesează acum Viena. Colector al întregului comerț central-european, orașul Viena, înzestrat încă în prima jumătate a sec. XIII cu titulatura de „oraș liber regal”, se distinge pe plan monetar prin faptul că încă înainte de aceasta, cel târziu la începutul sec. XIII, dispune de denarul său propriu³⁹. Nu insistăm – de

³² Hans Schenk, *Die Beziehungen zwischen Nürnberg und Prag von 1450-1500*, în *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas*, Köln-Wien, 1971, p. 186.

³³ Încă pentru veacul al XIV-lea, Knight apreciază că populația Nürnbergului, asemenea celei a orașului Köln, se ridica la cca. 20 000 de oameni (Knight, *op. cit.*, p. 313).

³⁴ Szűcs apreciază că în 1438 Nürnbergul avea cca. 22 800 locuitori (Szűcs Jenő, *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*, Budapest, 1955, p. 44). Pentru 1450, Pirenne și atribuie un număr de 20 165 locuitori (Henri Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, Paris, 1910, p. 132).

³⁵ Despre activitatea în întreaga Europă a acestei societăți v., printre altele, în Fernand Braudel, *Les jeux de l'échange*, p. 384-386.

³⁶ Mályusz Elemér, *Zsigmondkori Oklevéltár*, I, Budapest, 1951, nr. 5096.

³⁷ Reprezentant în Ungaria al capitalului augsburghez și regensburghez german, preponderent aparținând companiei Függer. V. în special Mályusz Elemér, *Die Zentralisationsbestrebungen König Sigismunds in Ungarn*, Budapest, 1960, p. 17-18; Richard Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger. Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert*. Jena, 1896, p. 85; Wolfgang von Stromer, *Die Zeringer. Steirisch-nürnbergischer innovatorischer Montanunternehmer und Fernhändler im 15. Jahrhundert*, în *Festschrift Othmar Pickl zum 60. Geburtstag*, Graz-Wien, 1987, p. 612-613.

³⁸ S. Goldenberg, *Der Handel Transsilvaniens...* p. 9, 12; L. Gecsényi, *op. cit.*, p. 411-412.

³⁹ La începutul sec. XIII, se pomenește deja despre „denarii Wiennensis monetae”, monedă bătută la Krens încă probabil înainte de 1130 (an la care se amintește de „Chremensis moneta”) și a cărei batere fu apoi transferată la Viena, încă sub dinastia de Babenberg (v. Helmut Jungwirth, *Das österreichische Geldwesen*, „Numismatische Zeitschrift”, 100 (1989), p. 133-134). Încă pe timpul când Viena fusese decretată „oraș liber regal”, sub regele ungar Andrei al II-lea, încep să pătrundă încet, la granița de apus a țării, acești bani (Hóman Bálint, *Magyar pénztörténet 1000-1325*, Budapest, 1916, p. 298). Cât privește

data aceasta – asupra marelui rol politic, dar și economic al Vienei în Europa centrală, ci vom căuta să scoatem în evidență influența economică pe care a avut-o asupra Transilvaniei încă în veacurile discutate. Chiar dacă în tezaurele monetare ale perioadei – ca și în general în moneda vremii – denarul vienez nu și-a mai avut locul ce-l deținea în perioada istorică precedentă, orașul și-a păstrat, ba chiar și-a intensificat rolul nu numai ca mijlocitor spre Transilvania al celor mai căutate produse din apusul și sud-vestul Europei, ci și ca transmitător al comerțului central-european chiar spre nord, spre Marea Baltică⁴⁰. Înainte însă de a trece la relațiile Transilvaniei cu zona poloneză și a Mării Baltice, nu e de prisos să amintim că în drum spre Viena, negustorii transilvăneni treceau curent și de multe ori se opreau prin orașele actualmente slovace – atunci făcând parte din Ungaria superioară – Bratislava, Košice, Prešov, Bardejov și poate, prin deviere spre stânga, Levoča, care erau încă pe atunci parteneri comerciale obișnuite ale Transilvaniei⁴¹.

Dar să ne întoarcem la deja amintita direcție nordică (poloneză și, de aici, baltică). O primă – și, de bună seamă, cea mai importantă – haltă a negustorilor transilvăneni o constituia în această direcție orașul Cracovia. Întemeiat în 1257⁴², având deja în veacul al XIV-lea o populație de 14 000 de oameni⁴³, acest mare centru economic – într-o vreme chiar capitală a Poloniei – era și un punct final predilect și o haltă importantă pentru negustorii transilvăneni. Ei puteau trece – și au și făcut-o – de aici în Lemberg (Lwów), de unde aveau o legătură directă spre Rusia, dar și spre Marea Neagră, iar de aici drumul mai ales pe apă era orientat înspre lumea otomană și chiar înspre Asia centrală încă neocupată de otomani. Negustorii transilvăneni se aprovizionau de aici în primul rând cu produse coloniale. Dar tot din Cracovia ei aveau drum, pe lângă cel în direcția Rusiei, spre Țara Românească și spre Moldova⁴⁴. Cracovia avea cale directă spre Wrocław (Breslau-ul de atunci), mare colector de asemenea al mărfurilor din apusul Europei. Prin Poznań (Posen), drumul cracovian se îndrepta spre cel mai mare port al Balticii, orașul Gdańsk (Danzig), de unde, de asemenea, drumul era deschis pe cale maritimă spre apusul continentului⁴⁵, dar și spre

rolul orașului Viena în comerțul central-european, v. Francisc Papp, *Comerțul Chujului cu Viena între 1599-1637 (pe baza registrelor tricesimale)*, „Acta Musei Napocensis”, XVIII, 1981, mai ales p. 171-172. Încă la sfârșitul sec. XIII, Viena achiziționa, de exemplu, postav de Speyer (Fernand Braudel, *Les jeux...*, p. 275).

⁴⁰ Este elocventă în această privință harta drumurilor comerciale ale Europei sudice, balcanice și centrale, care arată – printre altele – că Viena cerea și în veacurile XV-XVII (acum ne interesează mai ales primele două veacuri din cele indicate) multiple legături regulate atât cu Wrocławul, cât și cu Cracovia: Othmar Pickl, *Die Rolle der habsburgischen Ostalpenländer im West-Ost-Handel von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, în *Domus Austriae*, Graz, 1983, p. 304.

⁴¹ V., printre altele, S. Goldenberg, în *Scripta mercaturae*, p. 9.

⁴² *History of Poland*, Warszawa, 1968, p. 100.

⁴³ *Ibidem*, p. 152.

⁴⁴ Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944, p. 147-149.

⁴⁵ Vezi în special Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, București, 1989, I, p. 241.

peninsula scandinavă cu imensele sale bogății de pește⁴⁶, aduse și ele în Transilvania și, poate, mai înspre sud.

Orașul Gdańsk reprezenta punctul terminal nordic al negustorilor transilvăneni. Orașul, întemeiat la finele sec. X, avea încă la începutul veacului al XIV-lea un număr de cca. 20 000 locuitori⁴⁷. Deja privind sec. XIV-XV, Braudel are cuvinte de mare laudă pentru acest oraș. El afirmă că orașul Gdańsk, situat admirabil, era chiar pe atunci bogat, făcea cumpărături din Polonia, fiind totodată cea mai importantă poartă de intrare și ieșire între lume și Polonia. „Ar fi interesant – scrie Braudel – să cunoaștem mai bine acest trafic intern, să știm dacă cererea se adresează eventualilor vânzători acasă la ei sau dacă ei se duc în persoană la Gdańsk; să cunoaștem rolul exact al intermediarilor pe care orașul îi menține între el și furnizorii lui”. E drept, pentru o epocă mai târzie, dar – valabil și pentru perioada pe care o cercetăm – Khń răspunde (probabil nu singur) problemei puse de Braudel⁴⁸. În afară de aceste relații, în sec. XV a fost construit canalul Haff – Nyemen – Kovno⁴⁹, care a înlesnit legăturile orașului Gdańsk cu Rusia și astfel – mijlocit – cu Transilvania.

*

Din relațiile comerciale ale Transilvaniei, înfățișate și sub aspectul tezaurilor monetare păstrate, se conturează legăturile pe care Transilvania le-a întreținut – când direct, când mijlocit – cu Europa și în veacurile XIV-XV. Este ineluctabil ca această poartă deschisă să nu fi permis pătrunderea unor elemente, când mai secundare, când chiar principale, de organizare orășenească, de dezvoltare edilitară. O organizare, o dezvoltare care nu poate fi pusă – după cum e și firesc – în întregime pe seama legăturilor cu Europa, căci motivele sale rezidă în primul rând în dezvoltarea orășenească proprie – în cadrul sistemului feudal – al Transilvaniei, dar influențele nu pot fi excluse.

În ultimii ani s-a scris mult despre orașele din această parte a Europei. Se dezbate dacă orașele din Europa occidentală și mediteraneană (aici ar intra și orașul italian) pot fi puse pe unul și același plan, dacă orașele din Europa centro-răsăriteană pot fi privite (și când anume) drept centre de tot felul (ecleziastice, culturale, economice, sociale), dacă se poate ajunge la puncte comune între orașul centro-răsăritean „liber regal” și cel care nu este investit cu această libertate (adică, dacă are preeminență caracterul juridic față de cel real – de preferință economic). De asemeni, se discută și despre o optică funcțională (adică un punct de vedere ce are în față în fond diviziunea muncii orășenești – ocupațiile orășenești principale fiind considerate

⁴⁶ Denys Hay, *L'Europe aux XIVe et XVe siècles*, [Paris], 1972, p. 345.

⁴⁷ *History of Poland*, p. 152.

⁴⁸ În 1635 se înregistrează cazuri de aducere de marfă la Cluj din Gdańsk. V. Knight, *Histoire ...*, p. 482.

⁴⁹ D. Hay, *Op.cit.*, p. 335.

comerțul și meșteșugurile), care însă nu ar fi suficientă pentru a stabili dacă o așezare este sau nu oraș⁵⁰, ca și alte probleme. Mai nou, este la modă categorisirea orașelor pe bază de tabel cumulativ⁵¹, conform principiilor lansate de Kubinyi András⁵². Nu dorim să participăm – aici, cel puțin – la confruntarea argumentelor și, pe baza lor, a definițiilor, dar din *Repertoriu* și orașul european, așa cum apare el în sec. XIV-XV într-o consecință firească a activității negustorilor transilvăneni în Europa, suntem determinați să conchidem firesc asupra influenței exercitate de unele mari orașe din apusul și sudul Europei asupra mentalității, gândirii și uneori acțiunii transilvane.

În primul rând trebuie să enunțăm că suntem de acord cu Szűcs Jenő, când susține că în Ungaria (și, prin extensiune, în Transilvania) orașul – aici, ca centru comercial – îmbracă între 1200-1350 un aspect asemănător apusului european în ce privește structura sa, administrația sa și tendința spre autonomie⁵³. Atenție, aceasta nu înseamnă imitare, ci valorificarea unor fapte văzute și care au devenit și în Transilvania realități !

Ne gândim la faptul că și în Transilvania s-a ajuns să fie prețuită valoarea banului, să existe anumite centre de desfacere și transmisie a mărfii (indiferent că le numim orașe mai mari, orașe mai mici sau târguri⁵⁴), s-a ajuns să existe oameni ocupați numai cu aceasta și care dispun de bani și s-a înregistrat – fapt despre care se scrie și în prezent foarte puțin din lipsă de surse istorice – existența unei categorii întregi de oameni săraci, dar care stau în acel centru în nădejdea de a primi de lucru. Poate nu sunt proprietari de casă, deci nu au devenit cetățeni; dar rămân acolo în speranța de a deveni.

Până acum, mai mulți specialiști s-au ocupat de populația orașului Cluj. Mai recent, istoricul Csetri Elek operează o totalizare unde se oferă date și referitor la sec. XV. După calculele lui Csetri, cei 530 de capi de familie maghiari care prestau dare sunt în proporție de aproape 60% de stare materială mijlocie, 2,4% sunt patricieni înstăriți și 37,7% sunt oameni de stare materială săracă. Adăugându-i pe cei care nu contribuiau cu dări (deci care nu aveau niciun fel de avere), el întregeste acest număr la cca. 600 de capi de familie. Înmulțind numărul de cca. 70 al celor ce nu contribuiau, cu 4,5 (familia fiecăruia dintre ei), numărul de necontribuenți obținut este de 315; dublat – cu presupușii locuitori clujeni necontribuenți de națiune săsească – , obținem numărul de 630 necontribuenți, proporțional cca. 8,6% din numărul total de cca. 5 400

⁵⁰ Pentru o analiză mai amănunțită a punctului de vedere funcțional, în limitele sale, v. Bácskai Vera, *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*, Budapest, 2002, p. 15-17.

⁵¹ Rűsz-Fogarasi Enikő, *Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania voievodală*, Cluj-Napoca, 2003, p. 277-280.

⁵² Vezi bibliografia esențială, în *Ibidem*, p. 13.

⁵³ Szűcs Jenő, *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, „Történelmi Szemle”, 1981, nr. 3, p. 334-335.

⁵⁴ Observăm aici că ar trebui acordată o mult mai mare atenție vecinătății între unele locuri de descoperire monetară, ceea ce ar înlesni mult cercetarea unor intersecții de drumuri practicate pentru a se ajunge la locul de valorificare a produselor.

de clujeni⁵⁵. Este un total foarte relativ: discutăm despre aproape două veacuri de existență! Și nu este vorba strict numai despre proporții, cât despre presiunea, puterea faptică a unei asemenea populații. Să nu uităm spre exemplu că aceia care au deschis poarta orașului pentru răsculații de la Bobâlna nu vor fi fost meșteșugarii și negustorii clujeni bine situați materialicește, ci – așa precum o și știm – sărăcimea orașului⁵⁶. Și acesta este numai un exemplu.

Desigur, paralelele europene sunt de multe ori forțate, căci nu este de imaginat ca sărăcimea orașelor transilvănene să fi trăit și să se fi organizat aidoma celei existente în alte părți ale Europei. Tot atât de forțat ar fi însă să ignorăm faptul că și în Transilvania, ca și în Europa, situațiile au fost similare. Kellenbenz arăta că în apusul și sudul continentului această pătură a cauzat neplăceri celor bogăți încă în veacul al XI-lea⁵⁷. În Veneția sec. XIV-XV, nu se știe câți oameni – ocazionali sau permanenți – apți de muncă erau, doar că munca lor era bine retribuită⁵⁸. Un studiu interesant ar fi acela dedicat comparării în diverse timpuri a sărăcimii transilvănene orășenești cu cea apuseană⁵⁹. Atari studii – pentru care, din păcate, lipsesc momentan izvoarele istorice – ar înlesni și cercetările privitoare la acumularea de capital în Transilvania.

*

O confruntare a unor situații orășenești europene cu asemenea stări transilvănene ar fi benefică și sub alte aspecte, cum ar fi, de pildă, situația structurii, a administrației, a conducerii orașului.

În conducerea orașelor europene din sec. XIV-XV s-a instaurat în cea mai mare parte autonomia orășenească, pentru care a fost dusă o luptă seculară. În statele întemeiate de regalitate acest lucru a însemnat că orașele aveau doar un singur stăpân, pe rege. În urma unei lupte adeseori îndelungate, a fost eliminată dependența față de stăpânii feudali laici (proprietarii de pământ) sau ecleziastici. Orașele încep să-și aibă reprezentanții în organele administrative naționale, în parlamente. Nu vom insista aici asupra rolului orașelor în meșteșugurile, comerțul, cultura din apusul și sudul Europei, pentru a nu repeta afirmații devenite locuri comune⁶⁰.

⁵⁵ Csetri Elek, *Kolozsvár népessége a középkortól a jelenkorig* [Populația Clujului din evul mediu până în epoca actuală], în *Kolozsvár 1000 éve*, Kolozsvár, 2001, p. 9.

⁵⁶ Demény Lajos, *Parasztfelkelés Erdélyben 1437-1438*, Budapest, 1987, p. 175, 177.

⁵⁷ Hermann Kellenbenz, *Die europäische Stadt, Kraftfeld bürgerlicher Gesinnung und kultureller Tradition*, în *Die Stadt in Geschichte und Gegenwart*, Graz, 1973, p. 35.

⁵⁸ Charles Diehl, *Veneția. O republică patriciană*, [București, 1941], p. 129.

⁵⁹ Studiu deocamdată întreprins în lucrările lui D. Prodan referitor la trecutul iobăgimii transilvănene, unde se consacră multe pagini salarizării – permanente sau sezoniere – a iobagilor care efectuau anumite activități nu strâns legate de cultivarea pământului.

⁶⁰ În legătură cu dezvoltarea orășenească medievală, s-a publicat – și se publică în continuare – o bibliotecă întreagă. Vom atrage atenția asupra unor lucrări care sintetizează poate cel mai mult problematica orășenească sub aspectul său economic. Se înșiruie aici lucrările lui Henri Pirenne (poate cel

Aici vom încerca să sugerăm rolul posibil al influenței sud-europene (venețiene) asupra organizării conducerii orășenești transilvănene. Membrii conducerii orășenești erau aleși periodic din rândul patriciatului orășenesc, adică al meșteșugarilor și negustorilor înstăriți și „cu bun nume” ai orașelor. Așa a fost la Brașov, Sibiu, Cluj, Sighișoara. În perioadele mai lungi de viață când nu îndeplineau funcții publice, asemenea oameni se ocupau de îndeletnicirea lor. Puterea orășenească a unor asemenea oameni înstăriți se referea și la jurisdicție. Încă în sec. XII, atare drepturi aveau și primarul (în Veneția dogele; dar în același timp un fel de președinte de republică, consilierii și jurații venețieni). Orașul transilvan era de asemenea împărțit în cartiere, fiecare cu conducerea sa⁶¹. Era o împărțire orășenească imperios necesară orașului medieval și modern transilvan, la care au contribuit și cunoștințele celor care au umblat în orașul european, în primul rând negustorii de frunte, care au pus în practică în orașul lor cele constatate în orașele europene pe care le frecventau.

*

Cele amintite nu pot suplini un – pe cât posibil – exhaustiv studiu comparativ al administrațiilor orășenești transilvane și apusene. Ele însă subliniază faptul că încă din secolele XIV-XV orașul transilvan era parte organică a orașului european. Tezaurile monetare publicate susțin și ele acest fapt.

mai mult *Histoire économique et sociale du Moyen Âge*, Paris, 1969 [ediție mai recentă], Gino Luzzato, Armando Saponi, Roberto Lopez, Carlo Cipolla etc. Mai recent, remarcabile prin capacitatea de sinteză sunt lucrările lui Hermann Kellenbenz, Ingomar Bog, Fernand Braudel, Jacques Le Goff etc. Multe elemente și azi actuale sunt cuprinse în volumul III din seria *The Cambridge Economic History of Europe*. O sinteză utilizabilă a problematicii orășenești medievale, în limba maghiară, în Engel Pál, *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig* [Integrarea în Europa, de la începuturi până în 1440], Budapest, 1990, p. 198-201.

⁶¹ Studiul lui Kiss András *Kolozsvár településrendszere a XVI. században: fertályok, tizedek, în Kolozsvár 1000 éve*, Kolozsvár, 2001, p. 29-37, republicat în Kiss András, *Más források – más értelmezések*, Marosvásárhely, 2003, p. 193-202, se ocupă de împărțirea orașului în sec. XVI, dar are în vedere tradițiile acestei împărțiri (p. 202). În orice caz, sunt demne de remarcat multiplele îndatoriri ale conducerii orășenești.